

હિંદુ કાયદો

-:પ્રસ્તાવના:-

૧) હિંદુ કાયદાનો પરિચય:-

હિંદુ કાયદો વિશ્વનો સૌથી પ્રાચીન અને પ્રચંડ કાયદો માનવામાં આવે છે. તે દરેક તબક્કાની આસપાસ રહ્યું છે. તે લગભગ 6000 વર્ષ જૂનું છે. હિંદુ કાયદાની સ્થાપના લોકો દ્વારા કરવામાં આવી છે, સમાજમાંથી કોઈ ગુના અથવા ઉલ્લંઘનને દૂર કરવાના હેતુથી નહીં પરંતુ તેની સ્થાપના એટલા માટે કરવામાં આવી છે કે લોકો મોક્ષ મેળવવા માટે તેનું પાલન કરે. મૂળમાં હિંદુ કાયદાની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી જેથી લોકોની જરૂરિયાત પૂરી થાય. લોકોના કલ્યાણ માટે આ ખ્યાલની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી.

૨)હિંદુ કાયદાની ઉત્પત્તિ:

ધર્મશાસ્ત્રમાં 'હિંદુ' એવો કોઈ શબ્દ નથી. તે વિદેશી મૂળ છે. 'હિન્દુ' શબ્દ ગ્રીક લોકો દ્વારા અસ્તિત્વમાં આવ્યો જેઓ સિંધુ ધાટી રાષ્ટ્રના રહેઠાણને 'ઈન્દોઈ' કહેતા હતા. પાછળથી તે 'હિંદુ' બની ગયો. આ રાષ્ટ્ર 'હિન્દુસ્તાન' અને તેના લોકો હિંદુ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. ઇતિહાસમાં, 'હિન્દુ' શબ્દ માત્ર એક ધર્મને જ દર્શાવે છે, પરંતુ તે મૂળભૂત રીતે એક રાષ્ટ્રને પણ દર્શાવે છે. હિંદુ કાયદામાં સદીઓથી ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે અને તે છેલ્લા 5000 વર્ષથી અસ્તિત્વમાં છે અને હિંદુ સાંસ્કૃતિક જીવનના વિવિધ તત્વોને અનુસરીને હિંદુ જીવનના સામાજિક અને નૈતિક આકૃતિને પણ સંચાલિત કરવાનું ચાલુ રાખ્યું છે.

૩) ધર્મનો ખ્યાલ:

M.D Patel, Law College, Palnpur

આપણે જાણીએ છીએ કે ધર્મ શબ્દનો સંબંધ હિંદુ કાયદા સાથે છે. ચાલો હું તમને સમજાવું, હિન્દુ પૌરાણિક કથા અનુસાર "ધર્મ" શબ્દનો અર્થ "ફરજ" થાય છે. સંદર્ભો અને ધાર્મિક સંદર્ભોને જોતા ધર્મના જુદા જુદા અર્થો છે જેમ કે, બૌદ્ધો માને છે કે ધર્મ શબ્દનો અર્થ માત્ર એક સાર્વત્રિક કાયદો છે જે ખૂબ જ જરૂરી છે, અને જૈનો અને શીખો માને છે કે તે ફક્ત વિજય માટેનો ધાર્મિક માર્ગ છે. સત્યની

૪) ધર્મના સ્ત્રોત:

"ભગવત ગીતા" માં ઉલ્લેખ કર્યા મુજબ, ભગવાન ધર્મના સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ કરીને જીવનનું સર્જન કરે છે. તે છે ધીરજ, ક્ષમા, આત્મ-નિયંત્રણ, પ્રામાણિકતા, પવિત્રતા (મન, શરીર અને આત્મામાં સ્વચ્છતા), ઇન્દ્રિયો પર નિયંત્રણ, કારણો, જ્ઞાન, સત્યતા અને ક્રોધની ગેરહાજરી. તેદનુસાર, મુક્તિ જેનો અર્થ થાય છે "મોક્ષ" એ હિંદુ ધર્મ અનુસાર મનુષ્યો માટે શાશ્વત ધર્મ છે.

૫) હિંદુઓ કોણ છે?

કોઈ વ્યક્તિને હિંદુ કહી શકાય, જે:

કોઈપણ સ્વરૂપમાં ધર્મ દ્વારા હિંદુ છે.

ધર્મ દ્વારા બૌદ્ધ, જૈન અથવા શીખ છે.

હિંદુ માતા-પિતામાંથી જન્મ્યો છે.

મુસ્લિમ, પારસી, ખ્રિસ્તી અથવા યહૂદી નથી અને હિન્દુ કાયદા હેઠળ સંચાલિત નથી.

યજ્ઞપુરુષદાસજી વિ. મુલદાસ[AIR 1966 SC 1119]માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે હિંદુ ધર્મ અંગે તિલક દ્વારા વિકસિત કાર્યકારી સૂત્રને સ્વીકાર્યું કે 'વેદોનો સ્વીકૃતિ' આદરભાવ સાથે, એ હકીકતની માન્યતા કે મોટા પ્રમાણમાં ભગવાનની પૂજા કરવી જોઈએ, તે ખરેખર હિન્દુ ધર્મનું વિશિષ્ટ લક્ષણ છે.

સપના વિ કેરળ રાજ્ય, કેરળ હાઈકોર્ટમાં, હિંદુ પિતા અને ખ્રિસ્તી માતાના પુત્રને ખ્રિસ્તી માનવામાં આવ્યો હતો.

હિંદુ કાયદો કોને લાગુ પડે છે:-

1. જન્મથી હિંદુ - માતા-પિતા બંને હિંદુ,

એક પિતૃ હિંદુ : કોઈપણ વ્યક્તિ કે જેના પિતા કે માતા હિંદુ છે અને બાળકોનો ઉછેર હિંદુ તરીકે થયો છે.

ઉદા. સંજય દત્ત, પિતા - સુનિલ દત્ત અને માતા નિર્ગિસ - હિંદુનો ઉછેર

2. ઘોષણા દ્વારા હિંદુ

3. જે વ્યક્તિઓ મુસ્લિમ, ખ્રિસ્તી, પારસી અથવા યહૂદી નથી

4. હિંદુ ધર્મમાં પરિવર્તિત થાય છે

5. હિંદુ ધર્મમાં પુનઃ પરિવર્તન

7. એબોરિજિનલ ટ્રાઈબ્સ

ભારતનું બંધારણ અને હિંદુ કાયદા હેઠળના કાયદાઓ

હાલમાં,

o હિંદુ કાયદો હિંદુ મેરેજ એક્ટ, 1955 દ્વારા લાગુ કરવામાં આવે છે;

o હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમ, 1956;

o હિંદુ લઘુમતી અને ગાર્ડિયનશિપ એક્ટ, 1956; અને

o હિંદુ દત્તક અને જાળવણી અધિનિયમ, 1956

બંધારણીય કાયદાઓ છે:

• હિંદુ વિમેન્સ રાઈટ્સ ટુ પ્રોપર્ટી એક્ટ, 1937

• હિંદુ ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમ, 1956

હિંદુ કાયદાના સ્ત્રોતો શું છે?

હિંદુ કાયદાના સ્ત્રોતોનું બે ગણું વર્ગીકરણ છે

- પ્રાચીન સ્ત્રોતો
- આધુનિક સ્ત્રોતો

પ્રાચીન સ્ત્રોત

પ્રાચીન સ્ત્રોતો એ સ્ત્રોત છે જેણે પ્રાચીન સમયમાં હિંદુ કાયદાનો ખ્યાલ વિકસાવ્યો હતો. તે આગળ ચાર શ્રેણીઓમાં વર્ગીકૃત થયેલ છે

- A. શ્રુતિ
 - B. સ્મૃતિ
 - C. કસ્ટમ્સ
 - D. ડાયજેસ્ટ અને કોમેન્ટ્રી
- A. શ્રુતિ:-

શ્રુતિ શબ્દનો અર્થ થાય છે જે સાંભળ્યું છે. તેમાં ભગવાનના પવિત્ર શબ્દો છે. આ સ્ત્રોતને બધામાં સૌથી મહત્વપૂર્ણ અને આવશ્યક સ્ત્રોત માનવામાં આવે છે. શ્રુતિ એ પવિત્ર શુદ્ધ ઉચ્ચારણ છે જે વેદ અને ઉપનિષદોમાં સમાવિષ્ટ છે. તેઓ એક વ્યક્તિ સાથે ધાર્મિક જોડાણ ધરાવે છે અને તેને મોક્ષ અને અવતારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં મદદ કરે છે. તેને કાયદાનું જ્ઞાન ધરાવતો આદિમ સ્ત્રોત માનવામાં આવે છે.

B. સ્મૃતિ:

સ્મૃતિઓને ગ્રંથ તરીકે ગણવામાં આવે છે જે સમગ્ર પેઢી દરમિયાન ઋષિઓ દ્વારા યાદ રાખવામાં આવે છે અને પછી તેનું અર્થઘટન કરવામાં આવે છે. સ્મૃતિઓ શબ્દનું વધુ વર્ગીકરણ છે જે નીચે મુજબ છે

- ધર્મસૂત્ર (ગદ્ય)
- ધર્મશાસ્ત્રો (કાવ્ય).

C. કોમેન્ટ્રી અને ડાયજેસ્ટ

હિંદુ કાયદાનો ત્રીજો પ્રાચીન સ્ત્રોત ભાષ્ય અને પાચન છે. ભાષ્યો અને પાચનોએ હિંદુ કાયદાનો વ્યાપ વિસ્તાર્યો છે. તેણે હિંદુ કાયદાના ખ્યાલને વિકસાવવામાં ખૂબ જ મોટી ભૂમિકા ભજવી હતી. તે સ્મૃતિઓના અર્થઘટનમાં મદદ કરી. સ્મૃતિઓના એકલા અર્થઘટનને ભાષ્ય તરીકે ઓળખવામાં આવે છે જ્યારે સ્મૃતિઓના વિવિધ અર્થઘટનને પાચન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. દયાભાગ અને મિતાક્ષર એ બે સૌથી મહત્વપૂર્ણ ભાષ્ય ગણાય છે.

D. કસ્ટમ્સ

રિવાજો એ પરંપરા છે જે સમાજમાં પ્રાચીન સમયથી ચાલી આવે છે. તે પ્રથાનો પ્રકાર છે જે લોકોના સતત નિરીક્ષણ હેઠળ છે અને લોકો દ્વારા અનુસરવામાં આવે છે.

વધુમાં, રિવાજોને બે શ્રેણીઓમાં વર્ગીકૃત કરવામાં આવ્યા છે-

- કાનૂની રિવાજો
- પરંપરાગત રિવાજો

કાનૂની રિવાજો:

કાનૂની રિવાજ એ એવા રિવાજો છે જે કાયદા દ્વારા લાગુ અથવા મંજૂર કરવામાં આવે છે. જ્યાં સુધી કાયદો પોતે તેને અમાન્ય જાહેર ન કરે ત્યાં સુધી તેને અમાન્ય ગણી શકાય નહીં. કાનૂની રિવાજો બે પ્રકારના હોય છે.

- **સ્થાનિક રિવાજો:** સ્થાનિક રિવાજો એ રિવાજો છે જે સ્થાનિક વિસ્તારમાં પ્રેક્ટિસ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારનો રિવાજ ખૂબ માન્ય નથી.

- સામાન્ય રિવાજો: સામાન્ય રિવાજો એ રિવાજો અથવા પરંપરાઓ છે જે મોટા વિસ્તારમાં પ્રચલિત છે. આ પ્રકારનો રિવાજ લોકો દ્વારા ખૂબ જ માન્ય છે.

દેવનાઈ અચી વિ. ચિદમ્બરમ (1954) મેડ. 667.

ત્વરિત કેસમાં એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે કાયદા દ્વારા કાયદેસર રીતે મંજૂર થવા માટે અને લોકોને બંધનકર્તા બનાવવા માટે એક રિવાજ વ્યવહારમાં સતત હોવો જોઈએ, તે અસ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ ન હોવો જોઈએ અને સારી રીતે સ્થાપિત જાહેર નીતિનો વિરોધ ન કરવો જોઈએ. એક રૂઢિગત નિયમ સમાજના સંપૂર્ણ અવલોકનમાં હોવો જોઈએ.

લક્ષ્મી વિ. ભગવંતબુવા AIR 2013 SC 1204

ત્વરિત કેસમાં, સર્વોચ્ચ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે જ્યારે મોટાભાગના લોકો આવી પ્રથાનો સતત ઉપયોગ કરે છે ત્યારે કોઈ રિવાજ કાયદેસર રીતે લાગુ થઈ જાય છે.

આધુનિક સ્ત્રોતો:

A. ન્યાયિક નિર્ણયો:

ન્યાયિક નિર્ણયોને આધુનિક સ્ત્રોતોનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ ઘટક માનવામાં આવે છે. ન્યાયિક નિર્ણય અધિકૃત અને બંધનકર્તા માનવામાં આવે છે. પૂર્વવર્તી સિદ્ધાંતની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી અને તે પહેલાથી જ નક્કી કરાયેલ કેસના સમાન તથ્યો અને સંજોગો જેવા કિસ્સાઓમાં લાગુ કરવામાં આવી હતી.

કાયદાને રિવાજોનું સંહિતાકરણ માનવામાં આવે છે જે હિંદુ કાયદાની વિભાવનાને વિસ્તૃત કરવામાં આવશ્યક ભૂમિકા ભજવે છે. સંસદ દ્વારા કાયદાઓ ઘડવામાં આવે છે.

B. ન્યાય સમાનતા અને સારા અંતરાત્મા:

ન્યાય સમાનતા અને સારા વિવેક એ કાયદાનો મૂળભૂત નિયમ છે. કાયદાનો આ નિયમ ત્યારે લાગુ થાય છે જ્યારે કોર્ટ તેની તર્કસંગતતા અને ન્યાય સમાનતા અને સારા વિવેકની વિભાવનાને લાગુ કરીને ચોક્કસ બાબતનો નિર્ણય કરે તે પહેલાં કોઈ કેસમાં હાલનો કાયદો લાગુ પડતો નથી.

આ નિયમ વ્યક્તિ માટે ઉપલબ્ધ સૌથી વાજબી અને વાજબી વિકલ્પ માનવામાં આવે છે.

ગુરુનાથ વિ કમલાબાઈમાં સર્વોચ્ચ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે કોઈપણ વર્તમાન કાયદાની ગેરહાજરીમાં ન્યાય સમાનતા અને સારા અંતરાત્માનો નિયમ લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો.

કંચના વિ. ગિરિમલખા (1924) 51 IA 368

ત્વરિત કેસમાં, ખાનગી કાઉન્સિલે હત્યારાને પીડિતાની મિલકતનો વારસો મેળવવા પર પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો.

C. કાયદો

કાયદાને હિન્દુ કાયદાનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોત માનવામાં આવે છે. તેને આધુનિક વિશ્વમાં હિન્દુ કાયદાના વિકાસ માટેનો આધાર માનવામાં આવે છે. એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે સમાજની નવી પરિસ્થિતિઓને પહોંચી વળવા માટે કાયદાનું સંહિતાકરણ કરવું જરૂરી બન્યું છે

હિન્દુ કાયદાની શાળાઓ

હિન્દુ કાયદાની શાળાઓને સ્મૃતિઓના ભાષ્ય અને પાંચ નરીકે ગણવામાં આવે છે. આ શાળાઓએ હિન્દુ કાયદાનો વ્યાપ વધાર્યો છે અને તેના વિકાસમાં સ્પષ્ટ યોગદાન આપ્યું છે.

હિન્દુ કાયદાની બે મુખ્ય શાખાઓ નીચે મુજબ છે-

- મિતાક્ષરા - વિજ્ઞાનેશ્વર
- દયા ભગા - જીમુતવાહન

મિતાક્ષરા

મિતાક્ષર શાળા: મિતાક્ષરા એ હિન્દુ કાયદાની સૌથી મહત્વપૂર્ણ શાળાઓમાંની એક છે. તે યાજ્ઞવલ્કય દ્વારા લખાયેલ સ્મૃતિનું ચાલતું ભાષ્ય છે. આ શાળા પશ્ચિમ બંગાળ અને આસામ સિવાય ભારતના સમગ્ર ભાગમાં લાગુ છે. મિતાક્ષર ખૂબ વિશાળ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવે છે. જો કે દેશના જુદા જુદા ભાગો તેમના દ્વારા અનુસરવામાં આવતા વિવિધ પરંપરાગત નિયમોને કારણે અલગ અલગ રીતે કાયદાનો અભ્યાસ કરે છે.

મિતાક્ષરાને આગળ પાંચ પેટાશાળાઓમાં વહેંચવામાં આવી છે

- બનારસ હિન્દુ લો સ્કૂલ
- મિથિલા લો સ્કૂલ

- મહારાષ્ટ્ર કાયદાની શાળા
- પંજાબ લો સ્કૂલ
- દ્રવિડ અથવા મદ્રાસ લો સ્કૂલ

આ કાયદાની શાળાઓ મિતાક્ષર લો સ્કૂલના દાયરામાં આવે છે. તેઓ સમાન મૂળભૂત સિદ્ધાંતનો આનંદ માણે છે પરંતુ ચોક્કસ સંજોગોમાં અલગ પડે છે.

બનારસ લો સ્કૂલ:

આ કાયદાની શાળા મિતાક્ષર કાયદાની શાળાના અધિકાર હેઠળ આવે છે અને ઓરિસ્સા સહિત ઉત્તર ભારતને આવરી લે છે.

વિરમિત્રોદય - વીરમિત્રોદય એ મિત્રમિશ્ર દ્વારા લખાયેલ હિંદુ કાયદો ડાયજેસ્ટ છે જે ધર્મશાસ્ત્રના લગભગ દરેક પાસાને આવરી લે છે.

નિર્ણય સિંધુ, વિવાદ તેની કેટલીક મુખ્ય ભાષ્યો છે.

મિથિલા લો સ્કૂલ:

આ કાયદાની શાળા તિરહૂત અને ઉત્તર બિહારના પ્રાદેશિક ભાગોમાં તેની સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે. કાયદાની શાળાના સિદ્ધાંતો ઉત્તરમાં પૂર્વે છે. આ શાળાના મુખ્ય ભાષ્યો વિવદરત્નાકર, વિવાદચિંતામણિ, સ્મૃતસાર છે.

મહારાષ્ટ્ર કે મુંબઈની લો સ્કૂલ:

મહારાષ્ટ્ર લો સ્કૂલને ગુજરાત કરણ સહિતના પ્રાદેશિક ભાગો અને જ્યાં મરાઠી ભાષા નિપુણતાથી બોલવામાં આવે છે તે ભાગો પર તેના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાનો અધિકાર છે. આ શાળાઓના મુખ્ય સત્તાધિકારીઓ વ્યાવહાર મયુખા, વીરમિત્રોદય વગેરે છે.

મદ્રાસ લો સ્કૂલ:

આ કાયદાની શાળા ભારતના સમગ્ર દક્ષિણ ભાગને આવરી લે છે. તે મિતાક્ષર લો સ્કૂલ હેઠળ પણ તેની સત્તાનો ઉપયોગ કરે છે. આ શાળાના મુખ્ય અધિકારીઓ સ્મૃતિ ચંદ્રિકા, વૈજયંતી વગેરે છે.

પંજાબ લો સ્કૂલ:

આ કાયદાની શાળા મુખ્યત્વે પૂર્વ પંજાબમાં સ્થપાઈ હતી. તેણે પોતાના રિવાજો અને પરંપરાઓ સ્થાપિત કરી હતી. આ શાળાના મુખ્ય ભાષ્યો વીરમિત્રોદય અને તેના સ્થાપિત રિવાજો છે.

દયાભાગા શાળા:-

દયાભાગા શાળા મુખ્યત્વે આસામ અને પશ્ચિમ બંગાળમાં પ્રચલિત હતી. આ હિંદુ કાયદાઓની સૌથી મહત્વપૂર્ણ શાખાઓમાંની એક પણ છે. તે અગ્રણી સ્મૃતિઓ માટે ડાયજેસ્ટ માનવામાં આવે છે. તેનું પ્રાથમિક ધ્યાન વિભાજન, વારસો અને સંયુક્ત કુટુંબ સાથે વ્યવહાર કરવાનું હતું. કેન અનુસાર, તે 1090-1130 એડી વચ્ચે સામેલ કરવામાં આવ્યું હતું.

વારસાના અન્ય તમામ વાહિયાત અને કૃત્રિમ સિદ્ધાંતોને નાબૂદ કરવાના હેતુથી દયાભાગા શાળાની રચના કરવામાં આવી હતી. આ નવા ડાયજેસ્ટનો તાત્કાલિક ફાયદો એ છે કે તે અગાઉ સ્થાપિત સિદ્ધાંતોની તમામ ખામીઓ અને મર્યાદાઓને દૂર કરવાનું વલણ ધરાવે છે અને વારસદારોની યાદીમાં ઘણા જ્ઞાતિઓનો સમાવેશ કરે છે, જેને મિત્રાક્ષર શાળા દ્વારા પ્રતિબંધિત કરવામાં આવી હતી.

દયાભાગા શાળામાં અન્ય વિવિધ ભાષ્યો અનુસરવામાં આવતા હતા જેમ કે:

- દયાતાત્યા
- દયાક્રમ-સંગ્રહ
- વીરમિત્રોદય
- દત્તક ચંદ્રિકા

હિન્દુ મેરેજ એક્ટ, 1955

હિંદુ લગ્ન એ કન્યાદાનનો સંદર્ભ આપે છે જેનો અર્થ છે પિતા દ્વારા તમામ પરંપરા અને સંસ્કારો અથવા રિવાજો સાથે છોકરાને છોકરીની ભેટ આપવી.

હિંદુ લગ્ન એ એક પ્રાચીન પરંપરા છે જે વૈદિક કાળથી આધુનિક વિશ્વમાં અત્યાર સુધી વિવિધ ફેરફારો સાથે પ્રચલિત છે.

શાસ્ત્રી હિંદુ ધર્મમાં 16 સંસ્કારો છે જેમાં લગ્ન એ હિંદુ ધર્મના મહત્વના સંસ્કારોમાંથી એક છે.

હિંદુ લગ્ન અધિનિયમ 1955 ની કલમ 2 જણાવે છે કે આ અધિનિયમ એવી કોઈપણ વ્યક્તિને લાગુ પડે છે જે જન્મથી હિંદુ છે અથવા જેણે પોતાનો ધર્મ બદલીને તેના કોઈપણ સ્વરૂપો જેમ કે વિરશૈવ, લિંગાયત અથવા બ્રાહ્મો, પ્રાર્થનાનો અનુયાયી છે. અથવા આર્ય સમાજ.

કોઈપણ વ્યક્તિ જે બૌદ્ધ, જૈન અથવા શીખ છે તે પણ આ કાયદા હેઠળ આવે છે. તે આ પ્રદેશની બહાર રહેતા કોઈપણ વ્યક્તિને પણ લાગુ પડે છે સિવાય કે જે કોઈ મુસ્લિમ, ખ્રિસ્તી, પારસી અથવા ધર્મ દ્વારા ચૂંટી હોય અથવા તે સાબિત થાય કે આવી વ્યક્તિ હિંદુ કાયદા દ્વારા સંચાલિત છે.

એવું માનવામાં આવે છે કે તે પતિ-પત્ની વચ્ચેનું સૌથી મજબૂત બંધન છે. આ એક અતૂટ બંધન છે જે મૃત્યુ પછી પણ ટકી રહે છે.

લગ્નનું મહત્વ એક પેઢીની હદ સુધી નથી પરંતુ તે હિંદુ ધર્મની ઊંડાણપૂર્વકની માન્યતા છે.

પત્ની વિના, વ્યક્તિ; હિંદુ ધર્મના કોઈપણ સંસ્કાર કરતી વખતે તેને અપૂર્ણ માનવામાં આવે છે.

પત્ની સાથે તમામ સંસ્કાર કરવા ખૂબ જ જરૂરી છે.

હિંદુ લગ્નની વિભાવનાઓ અને માન્યતા:

લાંબા સમયથી હિંદુ લગ્ન સંસ્કારોમાં સમયાંતરે લોકોની જરૂરિયાતો અને સગવડતાને કારણે તે મુજબ ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે.

તે પતિ-પત્ની વચ્ચેનો સંબંધ છે.

હિંદુ ધર્મ અનુસાર, આ સંસ્કાર હિંદુ ધર્મના 16 સંસ્કારોમાંથી એક સૌથી મહત્વપૂર્ણ સંસ્કાર છે.

તે એક પવિત્ર બંધન છે જેને તોડી શકાતું નથી.

તે જન્મથી જન્મ સુધીનો સંબંધ છે, તે એક બંધન છે જે પુનર્જન્મ અને મૃત્યુ પછી ચાલુ રહે છે.

વેદ અનુસાર, પુરુષ ત્યાં સુધી અધૂરો રહે છે જ્યાં સુધી તે લગ્ન કરીને પોતાના જીવનસાથી સાથે ન મળે.

લગ્નનો ખ્યાલ: સંસ્કાર અથવા કરાર

હિંદુ લગ્ન એ "એક ધાર્મિક સંસ્કાર છે જેમાં એક પુરુષ અને સ્ત્રી ધર્મ, પ્રજનન અને જાતીય આનંદની શારીરિક, સામાજિક અને આધ્યાત્મિક જરૂરિયાત માટે કાયમી સંબંધમાં બંધાયેલા છે."

▣ હિંદુ લગ્નને સૌથી મહત્વપૂર્ણ સંસ્કારોમાંના એક તરીકે ગણવામાં આવે છે.

▣ પ્રાચીન સમયમાં છોકરીઓની સંમતિની જરૂર ન હતી. પિતાએ તેની સલાહ કે સંમતિ લીધા વગર છોકરાનો નિર્ણય કરવાનો હોય છે.

▣ યોગ્ય છોકરો શોધવો એ પિતાની એકમાત્ર ફરજ છે. જો લગ્ન સમયે વ્યક્તિ અસ્વસ્થ મનની અથવા સગીર હતી, તો તેને રદબાતલ લગ્ન તરીકે ગણવામાં આવતું નથી.

▣ પરંતુ વર્તમાન વિધમાં, વ્યક્તિની સંમતિ અને માનસિક સ્વસ્થતા એ હિંદુ લગ્નનો ખૂબ જ આવશ્યક ભાગ છે, આવા કોઈપણ તત્વની ગેરહાજરી વિના લગ્ન રદ કરવામાં આવશે અથવા રદબાતલ થશે અથવા કોઈ કાનૂની અસ્તિત્વ રહેશે નહીં.

લગ્નના સંસ્કાર પ્રકૃતિના લક્ષણો:

- તે પતિ-પત્નીનું એક પ્રેષક બંધન છે જે મૃત્યુ પછી પણ કાયમી અને થાકેલું છે અને તેઓ મૃત્યુ પછી પણ સાથે રહેશે.
- એકવાર બાંધી લીધા પછી તેને ખોલી શકાતું નથી.
- તે વર અને વરનું ધાર્મિક અને પવિત્ર સંઘ છે જે ધાર્મિક વિધિઓ અને સંસ્કારો દ્વારા કરવામાં આવે તે જરૂરી છે.

હિંદુ મેરેજ એક્ટ 1955ની કલમ 12 દર્શાવે છે કે જ્યારે કોઈની સંમતિ પ્રાપ્ત ન થાય તો લગ્ન રદબાતલ ગણવામાં આવે છે. તે દર્શાવે છે કે કન્યાની સંમતિની ગેરહાજરી હોવા છતાં, લગ્ન માન્ય અને કાયદેસર છે.

આધુનિક લગ્નની પ્રકૃતિ કરાર આધારિત છે. આમ, તે સમાનતા અને સ્વતંત્રતાના વિચારને સ્વીકારે છે. તેને પશ્ચિમી વિચારોને કારણે અપનાવવામાં આવ્યું છે. બંને પક્ષો દ્વારા સ્વેચ્છાએ તેમાં પ્રવેશવાનો કરાર હોવો જોઈએ.

આમ, હિન્દુ લગ્ન એ કોઈ કરાર નથી અને ન તો તે કોઈ સંસ્કાર છે. પરંતુ એમ કહી શકાય કે તે બંનેનું સામ્ય છે.

સ્વરૂપો અને સમારંભો

આદર્શિક ગ્રંથો, ધર્મ ગ્રંથો અને કેટલાક ગૃહસૂત્રો લગ્નને આઠ અલગ અલગ સ્વરૂપોમાં વર્ગીકૃત કરે છે જે છે બ્રહ્મા, દૈવ, આર્ષ, પ્રજાપત્ય, અસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ, પૈશાચ. લગ્નના સ્વરૂપોનો આ ક્રમ વંશવેલો છે.

કોખીસેટ્ટી સુબ્બારાવ વિરુદ્ધ એ.પી.માં ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતે પણ આર્યન હિન્દુઓ દ્વારા આપવામાં આવેલા લગ્નના 8 સ્વરૂપોના અસ્તિત્વને માન્યતા આપી હતી.

આઠ સ્વરૂપોને લગ્નના મંજૂર અને અસ્વીકૃત સ્વરૂપોની 2 શ્રેણીઓમાં વહેંચવામાં આવ્યા છે.

મંજૂર ફોર્મ

બ્રહ્મા, દૈવ, આર્ષ અને પ્રજાપત્ય લગ્નના માન્ય સ્વરૂપો હેઠળ આવે છે. આ લગ્નોમાં ભેટોની આપ-લેનો સમાવેશ થાય છે, "કન્યાદાન" (કન્યાદાન). બ્રાહ્મણો, ધર્મ ગ્રંથો અનુસાર, ભેટ સ્વીકારવાની ફરજ છે. તેથી, પ્રથમ ચાર લગ્ન પ્રકારો સામાન્ય રીતે બ્રાહ્મણો માટે કાયદેસર છે.

Authikesavulu Chetty vs. S. Ramanujam Chetty and Anr. માં, બે દાખલાઓ સેટ કરવામાં આવ્યા હતા:

1. સૌપ્રથમ, એવા કિસ્સામાં જ્યાં વિરુદ્ધ કોઈ સાબિતી નથી, એવું માની લેવું જોઈએ કે લગ્ન મંજૂર સ્વરૂપોમાંથી એકમાં છે.
2. બીજો પ્રશ્ન એ થયો કે નિઃસંતાન માતાની મિલકતનો વારસદાર કોણ હશે? એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું કે ચાર મંજૂર સ્વરૂપોમાંથી એકમાં લગ્ન કરેલ નિઃસંતાન મહિલાની મિલકત તેના મૃત્યુ પછી તેના પ્રતિને જશે.

બ્રહ્મા

'બ્રહ્મા' એ ભારતમાં લગ્નના સૌથી પ્રચલિત સ્વરૂપોમાંનું એક છે અને લગ્નના તમામ આઠ સ્વરૂપોમાંથી તે સૌથી સર્વોચ્ચ સ્થાન ધરાવે છે. મનુ-સ્મૃતિએ પણ લગ્નના આ સ્વરૂપને ખૂબ મહત્વ આપ્યું છે.

બ્રહ્મા વિવાહ, ધર્મ ગ્રંથોમાં, એક પુત્રીની ભેટ તરીકે સમજાવવામાં આવ્યું છે, આભૂષણોથી શણગારવામાં આવ્યા પછી અને પિતા દ્વારા પોતે પસંદ કરાયેલ અને વેદોમાં શીખેલા માણસને ઝવેરાતથી સન્માનિત કર્યા પછી તેને "બ્રહ્મા લગ્ન" કહેવામાં આવે છે.

"બ્રહ્મા" લગ્ન એ બ્રાહ્મણોની ધાર્મિક વિધિઓ છે જેઓ મનુ-સ્મૃતિ અનુસાર ભેટ સ્વીકારવાની ફરજ ધરાવે છે.

રીમા અગ્રવાલ વિ અનુપમ એન્ડ ઓર્સ, 2004માં સુપ્રીમ કોર્ટે ભારતમાં દહેજ પ્રથાની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મ વિવાહની શક્યતા અંગે ચર્ચા કરી હતી પરંતુ તે અંગે કોઈ નિષ્કર્ષ પર આવ્યા નથી. લેખકના મતે, "બ્રહ્મા" લગ્નો દહેજના કેસોને જન્મ આપતા નથી કારણ કે છોકરીના પિતા પોતે સ્વેચ્છાએ વરરાજાને ભેટો આપે છે. મનુ-સ્મૃતિ અનુસાર વરરાજા તરફથી કોઈ બાહ્ય દબાણ નથી. જો કે, વ્યવહારિકતામાં, વરરાજા કન્યા અને તેના માતા-પિતાને દહેજ આપવા માટે હેરાન કરવા અને દબાણ કરવા માટે "ભેટની આપ-લે"ના રિવાજનો ઉપયોગ કરી શકે છે. ઉપરાંત, મનુ અનુસાર, બ્રહ્મ સંસ્કાર અનુસાર લગ્ન કરનાર પત્નીનો પુત્ર દસ પૂર્વજો અને વંશજોને મુક્ત કરે છે.

દૈવા:

દૈવ-વિવાહનો અર્થ થાય છે 'દેવતાઓના સંસ્કાર સાથે સંબંધિત લગ્ન'. લગ્નના આ સ્વરૂપમાં, બ્રહ્માથી વિપરીત, પિતા પોતાની પુત્રીને કન્યાના પિતા દ્વારા આચરવામાં આવતા યજ્ઞમાં કાર્ય કરવા માટે દક્ષિણા (બલિદાન ફી) તરીકે પૂજારીને આપે છે.

લગ્નના આ સ્વરૂપમાં, વરરાજા કન્યાની શોધમાં આવતો નથી, કન્યાના માતાપિતા તેમની પુત્રી માટે વરની શોધમાં જાય છે.

લગ્નના આ સ્વરૂપને બ્રહ્મા લગ્ન કરતાં હલકી ગુણવત્તાવાળા માનવામાં આવે છે કારણ કે, દૈવમાં, પિતા તેની પુત્રીનો બલિદાન તરીકે ઉપયોગ કરીને લાભ મેળવે છે અને તે પણ કારણ કે સ્ત્રીઓ માટે વરની શોધમાં જવું અપમાનજનક માનવામાં આવે છે.

અર્શી

મંજૂર લગ્નનું ત્રીજું સ્વરૂપ, એટલે કે અર્શી લગ્ન, ઋષિ અથવા ઋષિઓ સાથે લગ્ન સૂચવે છે. આ લગ્નના બ્રહ્મા અને દૈવ સ્વરૂપોથી અલગ છે કારણ કે, આર્ષમાં, કન્યાના પિતાએ વરરાજાને કંઈપણ આપવાની જરૂર નથી. આર્ષમાં, વરરાજાના પિતા તે છે જે કન્યાના પિતાને 2 ગાય અથવા બળદ આપે છે.

આ પ્રકારના લગ્ન એટલા માટે થાય છે કારણ કે છોકરીના માતા-પિતા બ્રહ્મ સંસ્કાર અનુસાર યોગ્ય સમયે તેમની દીકરીના લગ્નનો ખર્ચ ઉઠાવી શકતા નથી. તેથી એવું માનવામાં આવે છે કે છોકરીના લગ્ન 2 ગાયોના બદલામાં વૃદ્ધ ઋષિ અથવા ઋષિ સાથે કરવામાં આવે છે.

પ્રજાપત્ય

લગ્નનું પ્રજાપત્ય સ્વરૂપ લગ્નના બ્રહ્મ સ્વરૂપ જેવું જ છે સિવાય કે પ્રજાપત્યમાં કોઈ વેપાર કે કન્યાદાન નથી અને કન્યાના પિતા વરની શોધ કરે છે. આ ભિન્નતાઓને કારણે પ્રજાપત્ય બ્રહ્મથી નીચ છે.

લગ્નના આ સ્વરૂપમાં, પિતા તેની પુત્રીને વિદાય આપતી વખતે દંપતીને એક શરત સાથે સંબોધે છે કે વર અને વરરાજા બંને એક સાથે તેમના ધર્મનું પાલન કરી શકે છે.

કન્યાના પિતા દ્વારા વિનંતી કરાયેલ મૂળભૂત શરત એ છે કે વરરાજાએ કન્યાને જીવનસાથી તરીકે વર્તવું જોઈએ અને તેમની ધાર્મિક અને બિનસાંપ્રદાયિક ફરજો એકસાથે પૂરી કરવી જોઈએ.

અસ્વીકૃત ફોર્મ્સ

અસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ અને પૈસાય લગ્નના અસ્વીકૃત સ્વરૂપો હેઠળ આવે છે.

રાજબીર સિંહ દલાલ વિ ચૌધરી દેવીલાલ યુનિવર્સિટી, 2008 મુજબ, એક અસ્વીકૃત સ્વરૂપમાં લગ્ન કરનાર નિઃસંતાન મહિલાની મિલકત તેના પતિને બદલે તેના પરિવારને જાય છે.

અસુર

આ લગ્નના સૌથી વધુ નિંદાના સ્વરૂપોમાંનું એક છે. આ સ્વરૂપમાં, વરરાજા દ્વારા તે કરી શકે તેટલી બધી સંપત્તિ, કન્યાના પિતા અને પોતે કન્યાને પ્રદાન કર્યા પછી પિતા તેની પુત્રીને આપી દે છે. મનુસ્મૃતિ અનુસાર, છોકરીના પિતાએ ઓછામાં ઓછી કિંમતમાં પણ ઓફર સ્વીકારવી જોઈએ નહીં.

લગ્ન "અસુર" છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટેની કસોટી કેલાસનાથ મુદલિયાર વિ. પરાશક્તિ વદિવન્ની, 1931 માં નક્કી કરવામાં આવી હતી. જો વરરાજા તેના માટે કન્યાના પિતાને પૈસા અથવા પૈસાની કિંમતની કોઈપણ વસ્તુ (જેમ કે ઘઉં, ગાય વગેરે) આપે છે. લાભ અથવા વિચારણા તરીકે તેની પુત્રીને લગ્નમાં આપવા તેને અસુર વિવાહ કહેવાય છે.

ગાંધર્વઃ

આ લઙ્ગનું ઁક અનોખું સ્વરૂપ છે અને લઙ્ગના અન્ય સ્વરૂપોથી અલગ છે. લઙ્ગ કરવા માટે ઁકરી અને ઁકરા વચ્ચે પરસ્પર કરાર છે. આ પરસ્પર કરાર શુદ્ધ વાસનામાંથી ઉદ્ભવે છે. માતાપિતાની મંજૂરી ભૂમિકા ભજવતી નથી.

ભાઉરાવ શંકર લોખંડે અને ઁનઆર વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર અને ઁનઆર, 1965ના કેસમાં સુપ્રીમ કોર્ટે ગાંધર્વ લઙ્ગ કરવા માટે જરૂરી વિધિઓની ચર્ચા કરી હતી. આ સ્વરૂપમાં, ઁક રિવાજ છે કે સ્ત્રીના પિતાઁ સ્ત્રી અને પુરુષના કપાળને ઁકબીજાને સ્પર્શ કરવો જોઈઁ અને ગાંધર્વ કાર્ય દ્વારા પૂર્ણ થાય છે. આ રિવાજની સાથે, અન્ય રિવાજ કે જેમાં બ્રાહ્મણ પૂજારી અને વાળદની હાજરી જરૂરી હતી તે ગાંધર્વ લઙ્ગ માટે જરૂરી ન હોવાની વિનંતી કરવામાં આવી હતી. જો કે, ઁવું માનવામાં આવતું હતું કે આ આવશ્યક સમારંભો વિના, હિંદુ લઙ્ગ અધિનિયમના 17 અને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ 494 હેઠળ ગાંધર્વ લઙ્ગની ઉજવણી કરવામાં આવી ન હતી.

રક્ષા

લઙ્ગનું રક્ષા સ્વરૂપ કન્યાનું અપહરણ કરીને અને તેના પરિવાર અને સંબંધીઓને નિર્દયતાથી મારીને કરવામાં આવે છે. કેટલાક ગ્રંથોમાં, બીજી શરત કે જે થવાની જરૂર છે તે ઁ છે કે વરરાજાઁ શાંત લઙ્ગમાં ઔપચારિક પગલાઓનું પાલન કરતી વખતે કન્યાના પરિવાર સાથે લડવું જોઈઁ. જો કે, "રક્ષા" લઙ્ગ કરવા માટે આ સ્થિતિ જરૂરી નથી. ઁક ઉમદા ઈન્ડોલોજિસ્ટ પી.વી. કેન અનુસાર, લઙ્ગના આ સ્વરૂપને રક્ષાસ નામ આપવામાં આવ્યું છે કારણ કે ઈતિહાસમાંથી રક્ષાસ (રાક્ષસી) તેમના બંદીવાસીઓ પર ક્રૂરતા આચરતા હોવાનું જાણવા મળે છે.

હિંદુ મેરેજ ઁક્ટ, 1955

કુલ વિભાગો - 30

કલમ 30 – ૨૬ કરો

હિંદુ લઙ્ગની માન્યતા

કલમ 5 A માન્ય લઙ્ગ બે હિંદુઓ વચ્ચે કરવામાં આવશે જો નીચેની શરતો પૂરી થાયઃ

- લગ્ન સમયે કોઈપણ વ્યક્તિ પાસે જીવનસાથી ન હોય. હિંદુ મેરેજ એક્ટ મુજબ, એક જ સમયે બે જીવતી પત્નીઓ રાખવાની પરવાનગી નથી, જે લગ્નજીવન સમાન છે. તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ 494 હેઠળ સજાપાત્ર છે.

- વર 21 વર્ષની ઉંમરે પહોંચે અને કન્યા 18 વર્ષની થાય. લગ્ન સમયે વ્યક્તિએ આ કાયદામાં દર્શાવેલ વય પ્રાપ્ત કરવી જરૂરી છે.

- સંમતિ બળજબરી અથવા ધમકી દ્વારા આપવામાં આવશે નહીં. આધુનિક વિશ્વમાં, પિતા છોકરીની સંમતિ વિના છોકરીના લગ્ન કોઈની સાથે કરાવી શકતા નથી. લગ્ન રદબાતલ થશે.

- તેઓ સર્પિંડા સંબંધ હેઠળ અથવા પ્રતિબંધિત સંબંધની ડિગ્રીમાં આવતા નથી સિવાય કે તેમની રિવાજ અથવા પરંપરા દ્વારા તેને મંજૂરી આપવામાં આવી હોય.

- વ્યક્તિ કોઈપણ ગાંડપણથી પીડિત ન હોવી જોઈએ અથવા લગ્ન સમયે માનસિક વિકૃતિ.

બાયગેમી:

બાયગેમી એ એક જ સમયે બે જીવંત પત્નીઓ રાખવા સમાન છે જે હિંદુ કાયદામાં ગેરકાયદેસર છે; પ્રથમ લગ્નથી છૂટાછેડાને અંતિમ સ્વરૂપ આપ્યા વિના, વ્યક્તિ કોઈ અન્ય સાથે લગ્ન કરી શકતી નથી. પ્રથમ એક કાનૂની લગ્ન ગણવામાં આવશે. ભારતીય દંડ સંહિતા 1860 ની કલમ 494 અને 495 ની જોગવાઈઓ પહેલાથી જ જીવંત પતિ-પત્ની કર્યા પછી બીજા લગ્ન કરનાર વ્યક્તિને લાગુ પડશે.

બાળ લગ્ન:

હિંદુ મેરેજ એક્ટ, 1955 હેઠળ બાળ લગ્ન રદબાતલ કે રદબાતલ નથી. કલમ 11 અને 12માં ધારાસભાનું મૌન અને કલમ 13 (2) (iv) ની જોગવાઈના રૂપમાં સ્પષ્ટ નિયમ, તેને માન્ય બનાવે છે. કલમ 5, 11 અને 12 માં વિધાનસભાના મૌન અને હિંદુ લગ્ન અધિનિયમની કલમ 18 હેઠળ સ્પષ્ટ જોગવાઈના પરિણામે, મનીષા સિંઘ વિરુદ્ધ NCT રાજ્યના કેસમાં જોવામાં આવે છે તેમ બાળ લગ્ન માન્ય છે.

નીતુ સિંઘ વિ. રાજ્ય અને ઓ.આર.એસ. દિલ્હી હાઈકોર્ટે જણાવ્યું હતું કે સગીરોના લગ્ન રદબાતલ કે રદબાતલ નથી, પરંતુ તે સજાપાત્ર છે.

હિંદુ લગ્ન અધિનિયમ હેઠળ, કોઈપણ પક્ષો પાસે શૂન્યતાના હુકમનામા દ્વારા બાળ લગ્નને નકારી કાઢવાનો વિકલ્પ નથી. સુશીલા ગોથાલાલ વિરુદ્ધ રાજસ્થાન રાજ્યમાં રાજસ્થાન

હાઈકોર્ટે નિર્દેશ આપ્યો કે રાજ્યએ આવા લગ્નોમાં સામેલ તમામને સજા કરીને બાળ લગ્નના જોખમને રોકવા માટે જરૂરી પગલાં લેવા જોઈએ. જેના પરિણામે રાજસ્થાનના મુખ્યમંત્રીએ રાજ્યના તમામ લોકોને આ બાળ લગ્નો અટકાવવા ખાસ અપીલ કરી હતી.

તેમ છતાં, સ્ત્રી બાળકને કલમ 13 (2) (4) હેઠળ છૂટાછેડા દ્વારા લગ્નને નકારી કાઢવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે. રૂપ નારાયણ વર્મા વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયામાં, હાઈકોર્ટે હિંદુ લગ્ન અધિનિયમની કલમ 13 (2) (4) ની બંધારણીય માન્યતાને સમર્થન આપ્યું અને તેને કલમ 15 (3) હેઠળ વિધાનસભા દ્વારા સત્તાનો ઉપયોગ ગણાવ્યો. ભારતીય બંધારણ.

હિંદુ લગ્ન અધિનિયમ, 1955ની કલમ 11 અને 12 હેઠળ વિધાનમંડળના મૌન અને તેમાં સ્પષ્ટ જોગવાઈઓને પગલે, હિંદુ મેરેજ એક્ટ, 1955માં બાળ લગ્નની સ્થિતિ અનિશ્ચિત જણાય છે. આ સંદર્ભમાં બે દલીલો થવાની સંભાવના છે:

1. હિંદુ લગ્ન અધિનિયમ, 1955 માં બાળ લગ્ન કલમ 5 ને ધ્યાનમાં રાખીને માન્ય નથી, અથવા
2. કે એચએમએમાં બાળ લગ્ન ન તો રદબાતલ કે રદબાતલ નથી પરંતુ તે માન્ય છે.

બાળ લગ્ન પ્રતિબંધ અધિનિયમ, 2006

આ અધિનિયમ હેઠળ, પુરુષ માટે લગ્નની ઉંમર 21 વર્ષ અને સ્ત્રીની 18 વર્ષની છે. શૂન્યતાનો હુકમનામું એવી છોકરી દ્વારા મેળવી શકાય છે જેણે 18 વર્ષની વય પ્રાપ્ત કર્યાના 2 વર્ષની અંદર બાળલગ્નમાં પ્રવેશ કર્યો હોય.

બાળલગ્ન નિષેધ અધિનિયમ, 2006 મુજબ ભારતમાં બાળ લગ્ન પર પ્રતિબંધ છે.

આ કાયદો શું કરે છે?

આ કાયદો:

- બાળ લગ્નમાં છોકરી માટે ભરણપોષણ પૂરું પાડે છે;
- લગ્ન કરતી વખતે જે કોઈ બાળક હતો તેને કાયદેસર રીતે તેને પૂર્વવત્ કરવાની મંજૂરી આપે છે;
- બાળ લગ્નોમાંથી જન્મેલા બાળકોને કાયદેસર ગણવામાં આવે છે, અને તેમની કસ્ટડી અને જાળવણી માટે જોગવાઈઓ કરે છે, અને;

• અમુક પ્રકારના બાળ લગ્નોને ધ્યાનમાં લો જ્યાં બળજબરીથી અથવા હેરફેર કરવામાં આવી હોય તેવા લગ્નો જે કાયદેસર રીતે ક્યારેય થયા નથી.

હિંદુ લગ્નોની નોંધણી.-(કલમ:૮)

(1) હિંદુ લગ્નોના પુરાવાની સુવિધા આપવાના હેતુથી, રાજ્ય સરકાર એવા નિયમો બનાવી શકે છે કે આવા કોઈપણ લગ્નના પક્ષકારો પાસે તેમના લગ્ન સંબંધિત વિગતો એવી રીતે દાખલ કરવામાં આવી શકે છે અને એવી શરતોને આધીન હોઈ શકે છે જે તેમાં સૂચવવામાં આવી હોય. આ હેતુ માટે રાખવામાં આવેલ હિંદુ મેરેજ રજિસ્ટર.

(2) પેટા-કલમ (1) માં સમાવિષ્ટ કંઈપણ હોવા છતાં, રાજ્ય સરકાર, જો તે અભિપ્રાય ધરાવે છે કે આવું કરવું જરૂરી અથવા યોગ્ય છે, તો પેટા-કલમ (1) માં ઉલ્લેખિત વિગતો દાખલ કરવાની જોગવાઈ કરી શકે છે. રાજ્યમાં અથવા તેના કોઈપણ ભાગમાં ફરજિયાત રહેશે, પછી ભલે તે તમામ કેસોમાં અથવા ઉલ્લેખિત કરી શકાય તેવા કિસ્સાઓમાં, અને જ્યાં આવા કોઈ નિર્દેશ જારી કરવામાં આવ્યા હોય, આ વતી બનાવેલ કોઈપણ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરનાર કોઈપણ વ્યક્તિ દંડને પાત્ર રહેશે જે કદાચ પચીસ રૂપિયા સુધી લંબાવવું.

(3) આ કલમ હેઠળ બનેલા તમામ નિયમો બને તે પછી, બને તેટલી વહેલી તકે રાજ્ય વિધાનસભા સમક્ષ મૂકવામાં આવશે.

(4) હિંદુ મેરેજ રજિસ્ટર દરેક વાજબી સમયે નિરીક્ષણ માટે ખુલ્લું રહેશે, અને તેમાં સમાવિષ્ટ નિવેદનોના પુરાવા તરીકે સ્વીકાર્ય રહેશે અને તેમાંથી પ્રમાણિત અર્ક, અરજી પર, રજિસ્ટ્રાર દ્વારા તેને નિયત કરેલ રકમ ચૂકવવા પર આપવામાં આવશે. ફી

(5) આ વિભાગમાં કંઈપણ સમાવિષ્ટ હોવા છતાં, કોઈપણ હિંદુ લગ્નની માન્યતાને પ્રવેશ કરવાની બાદબાકીથી કોઈ પણ રીતે અસર થશે નહીં.

વૈવાહિક અધિકારો (૬.9)

એક સંસ્થા તરીકે લગ્ન બે ભાગીદારો વચ્ચેના સંબંધને જન્મ આપે છે: પતિ અને પત્ની, જે વધુ સંબંધોને જન્મ આપે છે. આ સંબંધ પણ વિવિધ સમૂહોના અધિકારો અને જવાબદારીઓને જન્મ આપે છે. આ અધિકારો અને જવાબદારીઓ એકીકૃત રીતે 'વૈવાહિક અધિકારો' ની રચના કરે છે

અને તેને વૈવાહિક જોડાણનો સાર કહી શકાય. 'કન્જુગલ રાઈટ્સ' શબ્દનો શાબ્દિક અર્થ થાય છે 'સાથે રહેવાનો અધિકાર.

તે એક સામાન્ય સ્વીકૃત ધોરણ છે કે દરેક જીવનસાથીએ મુશ્કેલ સમયમાં બીજાના સહાયક તરીકે કામ કરવું જોઈએ, જીવનસાથીને દિલાસો આપવા અને પ્રેમ કરવા માટે હાજર રહેવું જોઈએ. પરંતુ જો કોઈ પણ ભાગીદાર કોઈ વ્યાજબી અથવા પર્યાપ્ત કારણ વગર બીજાને છોડી દે તો પીડિત પક્ષ ન્યાય મેળવવા માટે કોર્ટનો દરવાજો ખટખટાવી શકે છે. વૈવાહિક અધિકારોની પુનઃપ્રાપ્તિ એ એકમાત્ર વૈવાહિક ઉપાય છે જે વૈવાહિક અધિકારોની પુનઃપ્રાપ્તિ છે.

કલમ:૯:

વૈવાહિક અધિકારોની પુનઃસ્થાપના, “જ્યારે પતિ અથવા પત્નીએ, વાજબી બંધાના વિના, બીજાના સમાજમાંથી પાછી ખેંચી લીધી હોય, ત્યારે પીડિત પક્ષ, દાંપત્ય અધિકારની પુનઃપ્રાપ્તિ માટે જિલ્લા કોર્ટમાં અરજી કરીને અરજી કરી શકે છે. આવી અરજીમાં આવેલા નિવેદનોની સત્યતાથી સંતુષ્ટ હોવાથી અને અરજી શા માટે મંજૂર ન થવી જોઈએ તેવું કોઈ કાનૂની આધાર નથી, તે મુજબ વૈવાહિક અધિકારોની પુનઃપ્રાપ્તિનો હુકમ કરી શકે છે.”

જ્યારે પતિ-પત્ની કોઈ પણ વાજબી અથવા ન્યાયી કારણ વિના દૂર રહેવા માટે દોષિત હોય અને જો વૈવાહિક અધિકારોની પુનઃપ્રાપ્તિનો દાવો સફળ થાય તો દંપતીએ સાથે રહેવું જરૂરી છે. આમ, એવું પણ અનુમાન કરી શકાય છે કે કલમ ૭ એ લગ્ન બચાવવાની કલમ અથવા કલમ છે. આ ઉપાય અગાઉ ઈંગ્લેન્ડમાં લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો અને પછીથી ભારતમાં પ્રિવી કાઉન્સિલ દ્વારા લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો, પ્રથમ વખત મૂનશી બઝલૂર વિ. શમસૂનેસા બેગમ નામના કેસમાં

કલમ ૧૪ માટે ત્રણ મહત્વપૂર્ણ આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરવાની છે.

- જીવનસાથીઓએ સાથે ન રહેવું જોઈએ.
- અન્ય પક્ષમાંથી પાછી ખેંચી લેવા માટે આવી ઉપાડ માટે કોઈ વાજબી કારણ હોવું જોઈએ નહીં.
- પીડિત પક્ષે વૈવાહિક અધિકારોની પુનઃપ્રાપ્તિ માટે અરજી કરવી આવશ્યક છે

કલમ ૭ ની બંધારણીય માન્યતા

નોંધનીય છે કે એક વિવાદ ઊભો થાય છે કે વૈવાહિક અધિકારોની પુનઃપ્રાપ્તિ સ્પષ્ટપણે પત્નીના ગોપનીયતાના અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરે છે.

જોકે સર્વોચ્ચ અદાલતે ખડક સિંહ વિરુદ્ધ યુપી રાજ્યનો પોતાનો ચુકાદો આપ્યો છે તેમ છતાં ગોપનીયતાનો અધિકાર “વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો આવશ્યક ઘટક છે”.

ગોવિંદ વિ. રાજ્યમાં એમ.પી. કોર્ટેને ખડક સિંહના કેસમાં ઉઠાવવામાં આવેલા મુદ્દાનો ફરીથી સામનો કરવો પડ્યો. આ કેસમાં માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલત એવા નિષ્કર્ષ પર આવી કે ગોપનીયતાનો અધિકાર - અન્ય અધિકારોની સાથે સ્વતંત્રતાના અધિકારમાં પણ સામેલ છે.

ચુકાદાઓ:

ટી. સરિતા વેન્ગાતા સુબિયા વિ. રાજ્ય

આ કેસમાં, કોર્ટે ચુકાદો આપ્યો હતો કે વૈવાહિક અધિકારોની પુનઃસ્થાપના સંબંધિત હિંદુ મેરેજ એક્ટના 5.9 ગેરબંધારણીય છે કારણ કે આ હુકમનામું સ્પષ્ટપણે પત્નીને તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ તેના પતિ સાથે રહેવાની ફરજ પાડીને તેની ગોપનીયતા છીનવી લે છે.

હરવિન્દર કૌર વિ. હરમિન્દર સિંહ

આ કિસ્સામાં, ન્યાયતંત્ર ફરીથી તેના મૂળ અભિગમ પર પાછું ગયું અને હિંદુ મેરેજ એક્ટની કલમ 9ને સંપૂર્ણપણે માન્ય તરીકે મદદ કરે છે.

સરોજ રાણી વિ.માં કોર્ટે આ કેસનો ગુણોત્તર માન્ય રાખ્યો હતો. એસ.કે. ચટ્ટા.

વૈવાહિક અધિકારોનું પુનઃસ્થાપન ઉલ્લંઘન કરે છે

• સંગઠનની સ્વતંત્રતા - કલમ 19 (1) (c)

આપણા દેશમાં દરેક નાગરિકને તેની/તેણીની ઇચ્છા અનુસાર કોઈની પણ સાથે સંબંધ રાખવાનો મૂળભૂત અધિકાર છે, વૈવાહિક અધિકારની પુનઃપ્રાપ્તિના વૈવાહિક ઉપાય દ્વારા સ્વતંત્રતાનું ઉલ્લંઘન થાય છે કારણ કે પત્નીને તેના પતિ સાથે તેની મરજી વિરુદ્ધ સહવાસ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે. હુરમ વિ મિસરી બાઈમાં, કોર્ટે પત્નીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ વળતર પસાર કર્યું. આ કેસમાં પત્નીએ સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું હતું કે તે તેના પતિ સાથે રહેવા માંગતી નથી, તેમ છતાં કોર્ટે આગળ વધીને પતિની તરફેણમાં ચુકાદો આપ્યો હતો. આત્મા રામમાં ઊલટું થયું. v. નરબદા દેવ, જ્યાં પત્નીની તરફેણમાં ચુકાદો આવ્યો હતો.

- ભારતના કોઈપણ ભાગમાં રહેવાની અને સ્થાયી થવાની સ્વતંત્રતા - 19(1) (e).
- કોઈપણ વ્યવસાય કરવાની સ્વતંત્રતા - 19 (1) (g)

ન્યાયિક વિભાજન (S.10)

હિંદુ મેરેજ એક્ટની કલમ 10 ન્યાયિક વિભાજનની જોગવાઈ કરે છે.

તે જોગવાઈ કરે છે કે લગ્નનો પક્ષકાર નીચેનામાંથી કોઈપણ આધાર પર આવી રાહત માટે કોર્ટ સમક્ષ અરજી કરી શકે છે:

- કે અન્ય પક્ષે લગ્ન કર્યા પછી તેના અથવા તેણીના જીવનસાથી સિવાયની કોઈપણ વ્યક્તિ સાથે સ્વૈચ્છિક જાતીય સંભોગ કર્યો છે;
- કે અન્ય પક્ષે, લગ્નના સમારંભ પછી, જીવનસાથી સાથે ફરતાભર્યું વર્તન કર્યું છે;
- કે અન્ય પક્ષે પિટિશનની રજૂઆત પહેલાં તરત જ 2 વર્ષથી ઓછા ન હોય તેવા સતત સમયગાળા માટે જીવનસાથીને છોડી દીધું છે;
- કે અન્ય પક્ષે અન્ય ધર્મમાં પરિવર્તન કરીને હિન્દુ બનવાનું બંધ કરી દીધું છે;
- કે અન્ય પક્ષ અસાધ્ય રૂપે અસ્વસ્થ મનનો છે, અથવા આવા પ્રકારની માનસિક વિકૃતિથી સતત અથવા વચ્ચે-વચ્ચે પીડાઈ રહ્યો છે અને એટલી હદ સુધી કે અરજદારને અન્ય પક્ષ સાથે રહેવાની વ્યાજબી રીતે અપેક્ષા રાખી શકાતી નથી;
- કે અન્ય પક્ષ રક્તપિત્તના વાઇરલ અને અસાધ્ય સ્વરૂપથી પીડિત છે;
- કે અન્ય પક્ષ ચેપી સ્વરૂપમાં વેનેરીયલ રોગથી પીડિત છે; અથવા
- અન્ય પક્ષે કોઈપણ ધાર્મિક હુકમ દાખલ કરીને વિશ્વનો ત્યાગ કર્યો છે; અથવા
- અન્ય પક્ષકારને સાત વર્ષ કે તેથી વધુ સમયગાળા માટે જીવિત હોવાનું સાંભળવામાં આવ્યું નથી જેઓ તે વ્યક્તિઓ દ્વારા કુદરતી રીતે તેના વિશે સાંભળવામાં આવ્યું હોત, જો પક્ષ જીવતો હોત;

પત્નીના કિસ્સામાં, તે નીચેના બે વધારાના આધારો પર પણ ન્યાયિક વિભાજનની ઉપરોક્ત રાહત માટે હકદાર છે:

(a) કે પતિ, લગ્નના સંકલ્પથી, બળાત્કાર, સડોમી અથવા પશુતા માટે દોષિત છે;

(b) કે હિન્દુ દત્તક અને ભરણપોષણ અધિનિયમ, 1956 ની કલમ 18 હેઠળ પત્નીને ભરણપોષણ આપતા પતિ વિરુદ્ધ અથવા કલમ 125Cr.P.C હેઠળની કાર્યવાહીમાં અને હુકમનામું અથવા હુકમ પસાર થયા પછી, સહવાસનો હુકમ અથવા હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો છે. પક્ષો વચ્ચે એક વર્ષ કે તેથી વધુ સમય માટે ફરી શરૂ કરવામાં આવી નથી;

(c) કે તેણી 15 વર્ષની ઉંમરે પહોંચે તે પહેલા તેણીના લગ્ન સંપન્ન કરવામાં આવ્યા હતા અને તેણીએ તે વય પ્રાપ્ત કર્યા પછી પરંતુ 18 વર્ષની ઉંમરે પહોંચતા પહેલા લગ્નનો અસ્વીકાર કર્યો છે.

ન્યાયિક અલગતાના હુકમનામાની અસર શું છે?

જ્યાં તમારી તરફેણમાં ન્યાયિક છૂટાછેડા માટેનો હુકમ પસાર કરવામાં આવ્યો હોય, તો તમારે તમારા જીવનસાથી સાથે સહવાસ કરવો ફરજિયાત રહેશે નહીં.

ન્યાયિક વિભાજનના હુકમનામું રદ કરવું

જ્યાં કોર્ટ તેને ન્યાયી અને વાજબી માને છે અને બંને પક્ષકારો એટલે કે પતિ અથવા પત્ની બંનેની અરજી પર સંતુષ્ટ છે, તો કોર્ટ ન્યાયિક વિભાજનના હુકમને રદ કરી શકે છે.

રદબાતલ લગ્ન (કલમ 11):-

હિંદુ મેરેજ એક્ટ હેઠળ લગ્નને રદબાતલ ગણવામાં આવે છે જો તે હિંદુ મેરેજ એક્ટની કલમ 5 ની નીચેની શરતોને પૂર્ણ કરતું નથી:

• **બાયગેમી:**

જો લગ્ન સમયે પક્ષકારોમાંથી કોઈની બીજી પત્ની રહેતી હોય. તે રદબાતલ ગણાશે. દ્રષ્ટાંત: ત્રણ પક્ષો 'A', 'B' અને 'C' છે જ્યાં 'A' પાસે જીવંત જીવનસાથી 'B' છે, પરંતુ તે ફરીથી 'C' સાથે લગ્ન કરે છે તો તેને લગ્નજીવન કહેવામાં આવશે અને તે રદબાતલ થશે.

• **પ્રતિબંધિત ડિગ્રી**

જો પક્ષો પ્રતિબંધિત સંબંધમાં હોય, સિવાય કે કસ્ટમ્સ તેને મંજૂરી આપે. ઉદાહરણ: ત્યાં બે પક્ષો છે 'A' અને 'B' જ્યાં, 'A' પતિ છે અને 'B' તેની પત્ની છે. તેઓ બંને એવા સંબંધ પર ગયા જે કાયદા દ્વારા પ્રતિબંધિત છે. આ લગ્નને રદબાતલ લગ્ન પણ કહી શકાય.

• સપિંદાસ

પક્ષકારો વચ્ચેના લગ્ન જેઓ સપિંડા છે અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો પક્ષકારો વચ્ચેના લગ્ન જેઓ તેના અથવા તેણીના સંબંધો અથવા એક જ પરિવારના છે. ઉદાહરણ: ત્યાં બે પક્ષો છે 'A' અને 'B' જ્યાં 'A' એ પતિ છે અને 'B' એ પત્ની છે, જેને A સાથે લોહીનો સંબંધ અથવા નજીકનો સંબંધ છે જેને સપિંડા પણ કહી શકાય. તેથી, આ પ્રક્રિયાને રદબાતલ ગણવામાં આવશે.

• **ઈસ્લામમાં ધર્માતરણ.**— હિંદુ પતિના ઈસ્લામમાં ધર્મ પરિવર્તન પછી બીજા લગ્ન એ કલમ 494 IPC, સરલા મુદગલ વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, 1995 SCC (Cri) 569ની દ્રષ્ટિએ રદબાતલ લગ્ન છે.

• **રદબાતલ લગ્નના પરિણામો છે:**

- પક્ષકારો પાસે રદબાતલ લગ્નમાં પતિ અને પત્નીની સ્થિતિ હોતી નથી.
- બાળકોને રદબાતલ લગ્નમાં કાયદેસર કહેવામાં આવે છે (હિંદુ મેરેજ એક્ટ, 1955ની કલમ 16).
- પરસ્પર અધિકારો અને જવાબદારીઓ રદબાતલ લગ્નમાં હાજર નથી.

• **નિર્રથક લગ્ન :-(કલમ-12)**

પક્ષની બંને બાજુએ લગ્ન રદબાતલ છે તે રદબાતલ લગ્ન તરીકે ઓળખાય છે. જ્યાં સુધી લગ્નને અમાન્ય કરવા માટેની અરજી કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે માન્ય રહેશે. આ લગ્નને હિંદુ મેરેજ એક્ટ, 1955 હેઠળ સક્ષમ અદાલત દ્વારા રદબાતલ જાહેર કરવામાં આવશે. આવા લગ્નના પક્ષકારોએ નક્કી કરવાનું છે કે તેઓ આવા લગ્ન સાથે જવા માગે છે કે તેને અમાન્ય બનાવશે.

• **લગ્નને રદબાતલ ગણાવી શકાય તેવા કારણો:**

- નપુંસક (નપુંસકતા)
- લગ્નનો પક્ષ મનની અસ્વસ્થતાને કારણે સંમતિ આપવા સક્ષમ નથી.

• **દ્રષ્ટાંત:** બે પક્ષો 'A' અને 'B' છે, જ્યાં 'A' પતિ છે અને 'B' તેની પત્ની છે. જ્યારે તે અસ્વસ્થ મનથી પીડાતી હતી ત્યારે 'બી' એ લગ્નની સંમતિ આપી હતી. કેટલાક વર્ષો પછી, 'B' સાજો

થઈ જાય છે અને તેને ઉછેરવામાં આવે છે કે તેની સંમતિ અમાન્ય હતી અને આ લગ્ન રદબાતલ છે કારણ કે 'B' ની સંમતિ સમયે, તે અસ્વસ્થ મનમાં હતી. તેથી, આ રદ કરી શકાય તેવા લગ્નનું મેદાન છે.

- પક્ષ એક માનસિક વિકારથી પીડિત છે જે તેણીને બાળકોના પ્રજનન માટે અયોગ્ય બનાવે છે.

દ્રષ્ટાંત: બે પક્ષો 'A' અને 'B' છે, જ્યાં 'A' પતિ છે અને 'B' તેની પત્ની છે. જો 'B' માનસિક વિકારથી પીડિત છે જેના કારણે તે બાળકોના પ્રજનન માટે અયોગ્ય છે. પછી આ રદ કરી શકાય તેવા લગ્ન માટેનું કારણ બની શકે છે.

- જો પક્ષ ગાંડપણના વારંવાર હુમલાથી પીડાતો હોય.

દ્રષ્ટાંત: બે પક્ષો 'A' અને 'B' છે, જ્યાં 'A' પતિ છે અને 'B' તેની પત્ની છે. 'A' અથવા 'B' માંથી કોઈપણ વ્યક્તિ ગાંડપણના વારંવારના હુમલાથી પીડિત હોય, તો આ લગ્ન રદ કરી શકાય તેવું કારણ બની શકે છે.

- કોઈપણ પક્ષકારો દ્વારા લગ્નની સંમતિ બળ દ્વારા અથવા છેતરપિંડી દ્વારા કરવામાં આવે છે.

દ્રષ્ટાંત: બે પક્ષો 'A' અને 'B' છે જ્યાં A એ પતિ છે અને B તેની પત્ની છે. જો બંને પક્ષોએ બળજબરીથી અથવા કપટ દ્વારા લગ્નને સંમતિ આપી હોય, તો તે રદ કરી શકાય તેવા લગ્ન ગણાશે.

- જો પક્ષકારોમાંથી કોઈ એક સગીર વયના હોય, તો વરરાજા 21 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના અને કન્યા 18 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના હોય.

દ્રષ્ટાંત: બે પક્ષો 'A' અને 'B' છે, જ્યાં 'A' પતિ છે અને 'B' તેની પત્ની છે. જો 'B' ની ઉંમર 18 વર્ષથી ઓછી હોય તો આ લગ્ન રદબાતલ ગણાશે અથવા A ની ઉંમર 21 વર્ષથી ઓછી છે તો તેને પણ રદ કરી શકાય તેવા લગ્ન ગણી શકાય.

- જો પ્રતિવાદી લગ્ન કરતી વખતે વરરાજા સિવાય અન્ય કોઈના બાળક સાથે ગર્ભવતી હોય.

દ્રષ્ટાંત: બે પક્ષો 'A' અને 'B' છે જ્યાં 'A' પતિ છે અને 'B' તેની પત્ની છે. લગ્નના સમય દરમિયાન જો 'B' અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા ગર્ભવતી હોય. પછી લગ્ન રદ થઈ જશે.

રદ કરી શકાય તેવા લગ્નને રદ કરવા માટે કલમ 12 હેઠળ પિટિશન દ્વારા પરિપૂર્ણ કરવાની આવશ્યક શરતો:

1. લઝ્ન પર છેતરપિંડી અથવા બઢની અરજી પર, આવી છેતરપિંડી અથવા બઢની અરજીની શોધના ઁક વર્ષની અંદર કોર્ટ સમક્ષ અરજી દાખલ કરી શકાય છે.

.૨) જે આરોપના આધારે અરજી દાખલ કરવામાં આવી છે તે લઝ્નના સમારોહ સમયે અરજદારની જાણ બહારનો હતો.

૩) આવા આરોપ પરની અરજી આવા તથ્યોના જ્ઞાનના ઁક વર્ષની અંદર કોર્ટમાં રજૂ થવી જોઈએ.

૪) કથિત તથ્યો વિશે જાણ્યા પછી કોઈ જાતીય સંબંધ સ્થાપિત થતો નથી.

M.D Patel, Law College, Palnpur